

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.2.58](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.2.58)

УДК 338.14

*Т. Л. Томнюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету, м. Чернівці
ORCID: 0000-0002-7654-0770*

ФАКТОРИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

*T. Tomniuk
PhD in Economics, Associate Professor,
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of
Kyiv National Economic and Trade University, Chernivtsi*

FACTORS OF INTENSIFICATION OF THE DEVELOPMENT OF THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE

У статті на основі аналізу результатів міжнародних наукових досліджень та вітчизняних тенденцій виокремлено та обґрунтовано причини існування тіньової економіки в Україні. Визначено взаємозв'язок тіньової економіки та показників економічного розвитку.

Обґрунтовано, що економічна вигідність є тим фактором, який провокує суб'єкта господарювання до протиправних дій. Продемонстровано, що вагомим, проте не визначальним фактором тіньової діяльності в Україні є надмірне податкове навантаження. Окрім високого рівня податкового навантаження, до причин активізації тіньової діяльності в Україні слід віднести: нерівномірний розподіл податкового тягаря, погіршення фінансового стану бізнесу і населення, використання ухилення від оподаткування як фактора підвищення конкурентоздатності.

Зроблено висновок: з метою детінізації економіки уряд України повинен оптимізувати державне регулювання господарської діяльності з акцентами на виконанні законів та правил, а не збільшенні регулятивних норм.

Виокремлено психологічні фактори, які здійснюють інтенсифікацію тіньової діяльності суб'єктів господарювання в Україні, а саме: 1) недовіра до державного апарату; 2) низький рівень розвитку податкової етики та податкового менталітету.

In the article, on the basis of the analysis of the results of international scientific researches and national trends, the reasons for the existence of the shadow economy in Ukraine are highlighted and substantiated.

The relationship between the shadow economy and economic development indicators is identified. The analysis of the dynamics of the indicators of the level of the shadow economy in Ukraine showed that they have an inverse relationship with the indicators of the level of economic development.

It is justified that economic advantage is the factor that provokes the entity to the wrongful act. It has been shown that a significant, but not decisive, cause of shadow activity in Ukraine is the excessive tax burden. In addition to the high level of tax burden, the reasons for the intensification of shadow activity in Ukraine include the following: uneven distribution of the tax burden; deterioration of the financial condition of business and the population due to the economic crisis; the use of tax evasion as a factor in improving competitiveness.

Taking into account the research results of foreign scientists, it is concluded that an increase in the intensity of legal regulation (often measured by the number of legal acts, requirements for permits) is another important factor that reduces the freedom (choice) for persons engaged in official economic activity. Against this background, in order to shade the economy, the Government of Ukraine should optimize state regulation of economic activity with an emphasis on compliance with laws and rules, rather than increasing regulatory standards.

The psychological factors that determine the intensification of the shadow activity of economic entities in Ukraine are distinguished, namely: 1) distrust of the state apparatus caused by corruption, economic and political crises, low welfare, irrational use of budgetary funds; 2) low level of development of tax ethics and tax mentality, partly due to the level of corruption in the society, distrust of the state power.

Ключові слова: *тіньова економіка; ухилення від оподаткування; офіційна економіка; податкове навантаження.*

Key words: *shadow economy; tax evasion; official economy; tax burden.*

Постановка проблеми. Тіньова економіка – складна сфера економічних відносин, притаманна будь-якому суспільству. Про значний вплив тіньової економіки на сучасну економіку України свідчать численні вітчизняні та зарубіжні експертні дослідження та висновки. Отже, оцінка рівня тіньової економіки та факторів, що визначають такий рівень, є надзвичайно актуальною з позицій пошуку подальших поступальних дій уряду у напрямку мінімізації їх негативного впливу на стале економічне зростання України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення причин існування тіньової економіки та обґрунтування вибору суб'єктом господарювання діяльності в тіні активно вивчається вітчизняними та зарубіжними науковцями [напр., 1–9]. Правильно зроблені висновки щодо факторів, які обумовлюють функціонування бізнесу в тіні, забезпечать розробку та імплементацію державних важелів щодо нівелювання їх стимулюючого впливу на розвиток тіньової економіки, а, отже, прискорить економічне зростання в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виокремлення та обґрунтування факторів інтенсифікації розвитку тіньової економіки в Україні на основі аналізу результатів міжнародних наукових досліджень та вітчизняних тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед іноземних науковців глибоке дослідження дефініції та причин виникнення тіньової економіки проведене професором Фрідріхом Шнайдером [3]. За висновком дослідника, одним з найпоширеніших визначень тіньової економіки є вся незареєстрована економічна діяльність, яка здійснює вплив на офіційно визначений валовий національний продукт.

Тіньова економіка здійснює вплив на офіційні показники економічного розвитку та рівень суспільного добробуту. Разом з тим дослідження підтверджують зворотній вплив – вплив показників макроекономічного розвитку на рівень тіньової економіки. Зазначимо, що серед методів оцінки рівня тіньової економіки вагомою популярності здобула модель MIMIC (Multiple Indicators, Multiple Causes) – це теоретичний підхід для підтвердження впливу набору екзогенних причинних змінних на приховану змінну (тіньову економіку), а також вплив тіньової економіки на змінні макроекономічних показників. Методика використання моделі MIMIC детально описана в працях Ф. Шнайдера, А. Буена, К. Е. Монтенегро, Л. Медіні [4; 5]. Процедура оцінки MIMIC передбачає оцінку рівня тіньової економіки на основі ряду макроекономічних показників (рис. 1).

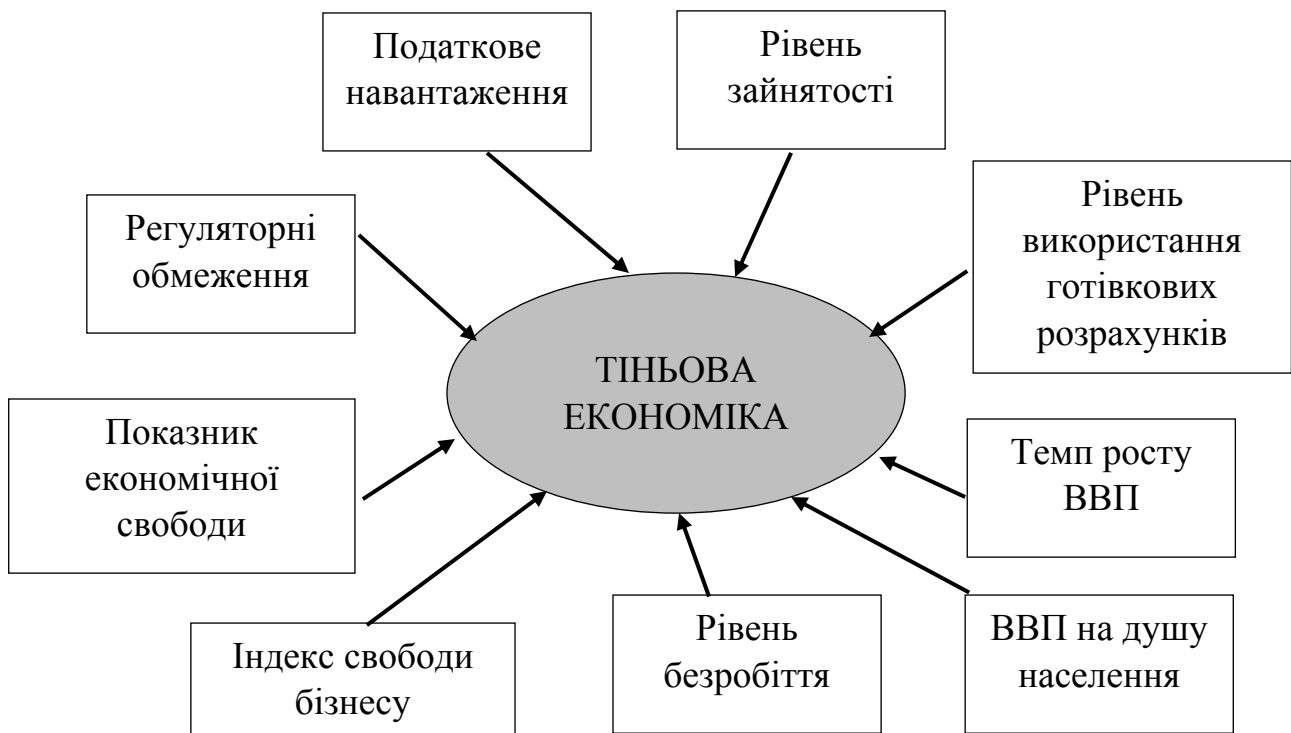

Рис. 1. Макроекономічні показники, які використовуються при оцінці рівня тіньової економіки за методикою МІМІС

Джерело: [5, с. 14]

Зазначимо, що динаміка показників рівня тіньової економіки в Україні свідчить про їх обернений взаємозв'язок з показниками рівня економічного розвитку. Так, у період економічного зростання показники тіньової економіки знижуються (2000–2008 рр.), і навпаки – у кризові роки вони мають тенденцію до зростання (2009 р., 2014–2015 рр.) (рис. 2).

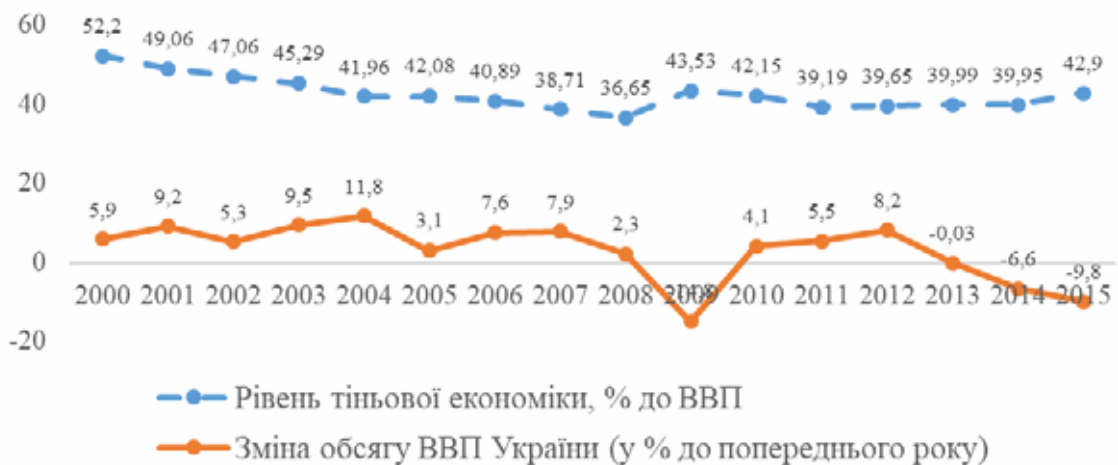

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні, визначена за методикою МІМІС *

**Побудовано за даними [5, с. 68, 75; 10]*

Проаналізуємо чинники, які здійснюють вплив на рівень тіньової економіки в Україні. На думку Ф. Шнайдера, тіньова економіка включає в себе все ринкове легальне виробництво товарів і послуг, яке свідомо приховується від державних органів з таких причин:

- 1) ухилення від сплати податків;
- 2) уникнення сплати внесків на соціальне страхування;
- 3) ухилення від обов'язку дотримання певних законних стандартів на ринку праці, таких як мінімальна заробітна плата, максимальна тривалість робочого часу, норми безпеки тощо;
- 4) уникнення обов'язку дотримання певних адміністративних процедур (подання податкової та статистичної звітності тощо) [3, с. 5].

В контексті «легальне виробництво» науковець має на увазі види діяльності, які не є злочинними (наприклад, виробництво та торгівля наркотиками, пограбування і т.п.).

Як узагальнює Ф. Шнайдер, майже у всіх дослідженнях встановлено, що податкове навантаження та внески на соціальне забезпечення є однією з головних причин існування тіньової економіки.

Рівень податкового навантаження (розрахований як частка податкових надходжень зведеного бюджету та єдиного соціального внеску у ВВП) в Україні досить високий – понад 37% за підсумками 2017–2018 рр. Надмірне податкове навантаження провокує ухилення від оподаткування, яке обумовлює:

- недоотримання державою фінансових ресурсів, що в свою чергу, знижує якість та кількість суспільних благ та послуг (соціальний захист, освіта, медицина, розвиток інфраструктури, безпека);
- недостатність фінансових засобів провокує збільшення податкового навантаження знову ж таки, головним чином, на представників легального бізнесу;
- викривлення конкурентного середовища, оскільки податковий правопорушник опиняється у вигідніших економічних умовах господарювання, ніж сумлінний платник податків, тим самим провокуючи інших до здійснення аналогічних дій. Як зазначає Ф. Шнайдер «вартісні переваги виробників, які працюють із тіньовою економікою, можуть призвести до згубної конкуренції для офіційної економіки» [3, с. 6].

На рис. 3. зображено динаміку податкового навантаження у відсотках до ВВП (враховує податкові надходження зведеного бюджету та кошти Пенсійного фонду у вигляді єдиного соціального внеску) та інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні. Зазначимо, що порівняння даних рівня тіньової економіки за двома джерелами [5; 11] свідчить, що визначені Міністерством економічного розвитку і торгівлі України показники є дещо нижчими, ніж результати, визначені зарубіжними науковцями за методикою МІМІС (див. рис. 2; рис. 3).

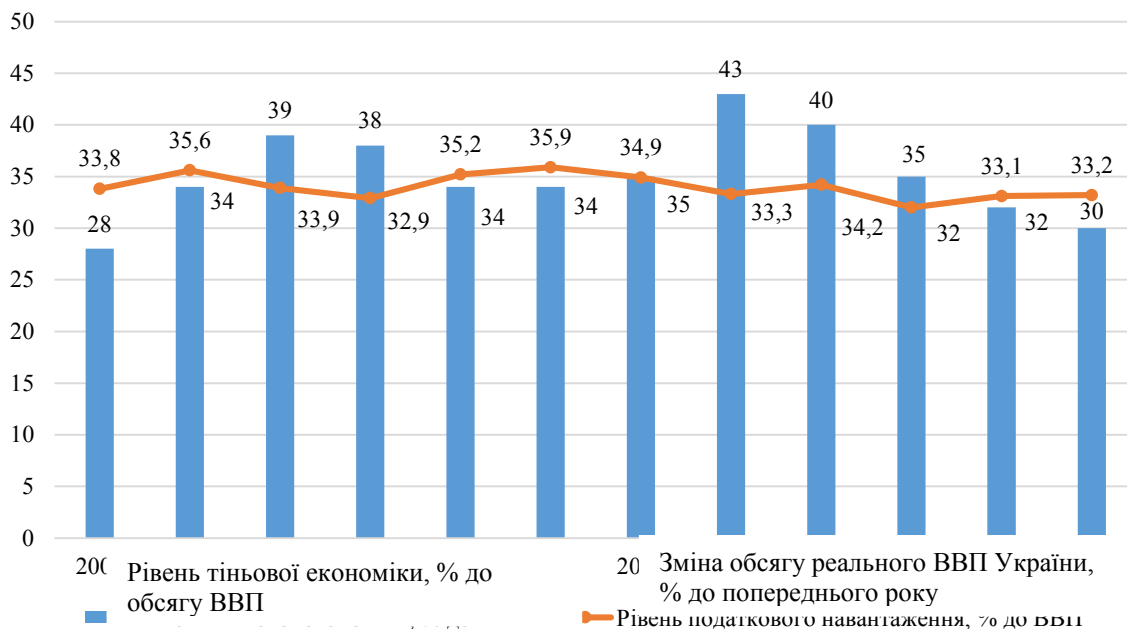

Рис. 3. Співвідношення податкового навантаження та рівня тіньової економіки в Україні у 2007–2018 рр.*

**Побудовано за даними [11; 12]*

Дані рис. 3. демонструють відсутність стійкого тренду залежності рівня тіньової економіки в Україні від рівня податкового навантаження у 2007–2018 рр. Так, наприклад, зниження податкового навантаження у 2009 та 2014 роках супроводжувалося підвищенням рівня тіньової економіки в країні; і, навпаки – підвищення рівня податкового навантаження у 2017–2018 рр. супроводжувалося зниженням рівня неофіційної економіки. Отже, високий рівень податкового навантаження не є визначальним фактором впливу на рівень тіньової економіки в Україні.

Враховуючи рівень соціально-економічного розвитку України, окрім високого рівня податкового навантаження, до причин активізації тіньової діяльності в нашій країні слід віднести нерівномірний розподіл податкового тягаря, погіршення фінансового стану бізнесу і населення, що пов'язано з кризовими явищами економіки (сповільненням економічного зростання, інфляційними процесами, вивезенням капіталу за кордон і ін.), використання ухилення від оподаткування як фактора підвищення конкурентоздатності.

Отже, економічна вигідність є тим фактором, який провокує суб'єкта господарювання до протиправних дій. При моделюванні протиправних дій економічний суб'єкт, як правило, співвідносить вигоди, отримані від тіньової діяльності, та витрати, понесені внаслідок виявлення факту вчинення таких діянь. Якщо наслідки протиправної поведінки не надто тяжкі, а імовірність її виявлення невелика, то більшість представників бізнесу надасть перевагу нелегальному бізнесу.

Наступний фактор інтенсифікації тіньової діяльності – надмірне державне регулювання (вимірюється кількістю нормативно-правових актів, обмеженнями, вимогами щодо дозвільних документів, документообігу, процедурності і ін.) є ще одним важливим фактором, який зменшує свободу (вибір) для осіб, які здійснюють діяльність в офіційній економіці. Вплив трудових регуляторних норм на тіньову економіку чітко описаний і теоретично підтверджений в кількох дослідженнях Е. Фрідмена, Дж. Саймона, Д. Кауфмана, П. Зойдо-Лобатона, Е. Шлейфера [6; 7]. Загальний висновок дослідників полягає в тому, що обмеження та регламенти призводять до значного збільшення витрат на оплату праці в офіційній економіці. Але оскільки більша частина цих витрат може бути перенесена на працівників, ці витрати надають ще один стимул працювати в тішовій економіці, де їх можна уникнути.

Зазначене підтверджується емпіричними розрахунками в моделі Дж. Саймона, Д. Кауфмана та Е. Шлейфера, яка доводить, що країни з більш всеохоплюючим регулюванням економіки, як правило, мають більшу частку неофіційної економіки у загальному ВВП [7]. Е. Фрідман, Дж. Саймон, Д. Кауфман і П. Зойдо-Лобатон також аргументують подібний висновок. Вчені доводять, що кожна норма регулювання суттєво корелює з часткою неофіційної економіки: більше регулювання співвідноситься з більшим розміром тіньової економіки. Зростання індексу регулювання на один бал (в межах від 1 до 5) пов'язане зі зростанням тіньової економіки на 10% для 76 досліджуваних країн (країн, що розвиваються, перехідних та розвинених) [6].

Ці висновки свідчать про те, що з метою детінізації економіки уряд України повинен оптимізувати державне регулювання господарської діяльності з акцентами на виконанні законів та правил, а не збільшенні регулятивних норм.

Окрім зростання витрат бізнесу, надмірна держрегуляція може бути «вогнищем» для корупції, особливо в країнах, що розвиваються. У дослідженні Дж. Саймона, Ф. Кауфмана і П. Зойдо-Лобатона [8] зазначається: заможніші країни ОЕСР, а також деякі країни Східної Європи перебувають у «хорошій рівновазі» щодо низького податкового та регулятивного тягаря, значної мобілізації державних доходів, законності, контролю за рівнем корупції та відносно низького рівня неофіційної економіки. Навпаки, у ряді країн Латинської Америки та колишнього Радянського Союзу виявляються характеристики, що відповідають «поганій рівновазі»: податкова та регуляторна свобода, навантаження на бізнес високі, верховенство закону слабе, значний рівень хабарництва та відносно висока частка діяльності в неофіційній економіці.

За оцінкою рівня сприйняття корупції Transparency International [14], що здійснена за 100-бальною шкалою (чим нижче бал, тим ближче країна знаходиться до корупційної піриви), індекс України за 2011–2019 рр. підвищився (рис. 4).

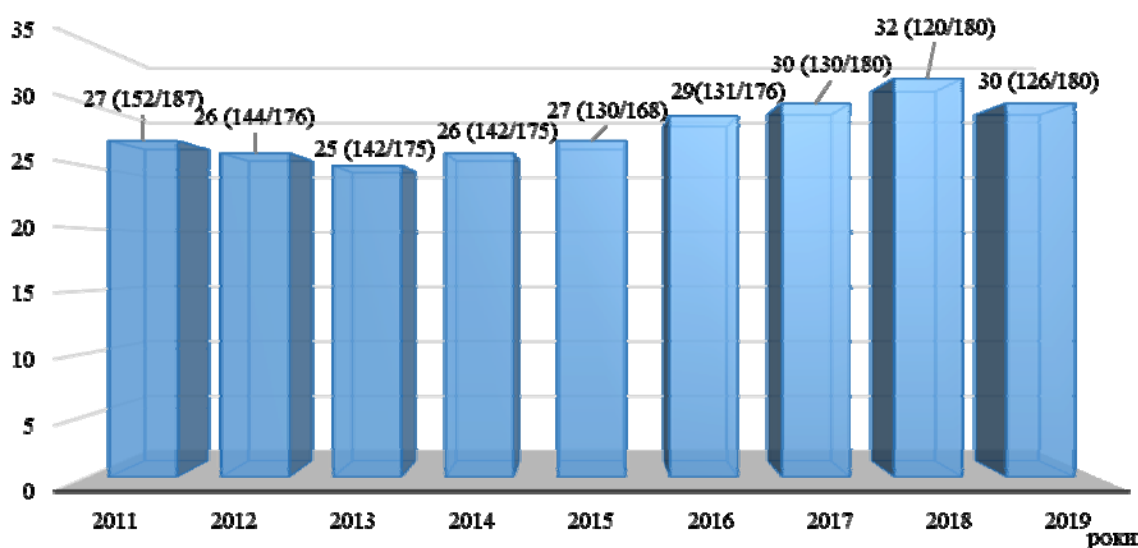

Рис. 4. Рейтинг України у рівні сприйняття корупції*

*зазначається кількість балів (місце в рейтингу/загальна кількість країн в рейтингу)

Побудовано за даними [14]

Будь-який результат, менший за 30 балів, з точки зору Transparency International вважається «ганьбою для нації». Отже, поріг «ганьби» нами перейдено у 2017 році.

Стимулюючий ефект щодо тіньової діяльності суб'єктів господарювання в нашій країні здійснюють такі психологічні фактори:

1. Недовіра до державного апарату, що породжена корупцією, економічними та політичними кризами, низьким рівнем добробуту, нерациональним використанням бюджетних коштів. Так, за даними звіту Рахункової палати, за результатами заходів державного зовнішнього незалежного фінансового контролю у 2018 році встановлено незаконне, нецільове та неефективне витрачання коштів Державного бюджету в розмірі 17 млрд. грн. [15, с. 10].

При цьому такі переконання підкріплюються баченням невідповідності державних видатків на фінансування суспільних благ обсягам обов'язкових платежів, що сплачуються платниками податків (зростання податкового навантаження не обумовило покращення стану охорони здоров'я, довкілля, розвитку інфраструктури тощо). Г. Бреннан і Дж. Бьюкенен, наводячи думку К. Вікселя, зазначають: «ніхто не схвалив би оподаткування ні на конституційній, ні на постконституційній стадії прийняття рішення, якби не очікував отримати будь-які вигоди від товарів і послуг, які, як передбачається, будуть фінансуватися із зібраних доходів» [16, с. 257].

Логіка взаємозв'язку рівня тіньової економіки та рівня наданих державою суспільних благ і послуг підтверджується, зокрема, прикладами ряду соціально-економічно розвинутих країн. Так, наприклад, за оцінками аналітиків [5; 17] у 2015 р. в Австрії рівень податкового навантаження становив 43,9% ВВП, рівень тіньової економіки – один з найнижчих в Європі – 8,10% ВВП; у Німеччині рівень податкового навантаження – 41,0% ВВП, рівень тіньової економіки – 7,75% ВВП. В Україні податкове навантаження у 2015 р. становило 35,5% ВВП, тіньова економіка за висновками Л. Медіні та Ф. Шнайдера – 42,9% ВВП [5].

2. Низький рівень розвитку податкової етики та податкового менталітету, що частково обумовлюється рівнем корупції в суспільстві, недовірою до державної влади.

Поняття податкової етики і податкового менталітету були введені в науку для вивчення поведінки людей у процесі їх взаємодії з державою. Податковий менталітет – це внутрішнє сприйняття людиною оподаткування. Податкова етика пов'язана з позицією особистості стосовно податкових правопорушень. На сьогодні в Україні у сфері бізнесу не існує такого визначення, як «підприємство з податковою репутацією». Суб'єкти підприємництва не ставлять на перше місце ідеологію сплати податків, це ще не престижно. Водночас українці не повною мірою усвідомлюють фундаментальні і загальноприйняті цінності податкових взаємовідносин ринкового співтовариства, основою яких є парадигма «податки – базис суспільного добробуту». Якщо у більшості економічно розвинутих країн платити податки почесно і це, разом із виборчим правом, є привілеєм громадян, то в Україні лише одиниці усвідомлюють конституційний обов'язок сплачувати податки. В нашій державі міцно закріпився стереотип ухилення від оподаткування: логіка платника податків працює за принципом «уникати податків не тільки можна, а й безглуздо не використовувати для цього існуючі можливості».

Крім того, в економічно розвинутих країнах серйозні ухилення від оподаткування засуджуються суспільством. Логіка тут проста: несплата податків одними людьми чи корпораціями підвищує податковий тягар інших. У економічно розвинутих країнах сформувалась і всіляко підтримується державою суспільна думка, що приховування доходів є одним із найсерйозніших правопорушень. В Україні ухилення від сплати податків у суспільстві вважається етично прийнятним, а ставлення до тих, хто вмів і безкарно уникає оподаткування, проявляється захопленням та прагненням до наслідування. Ситуація стала наслідком незрілості демократичного устрою, відсутності традицій правового послуху, слабкістю інститутів влади, недотримання балансу інтересів у процесі управління оподаткуванням між державою та економічними суб'єктами [13, с. 131].

Слід зазначити: в умовах нерозвинутого індивідуалізму, іманентного демократичному суспільству, українському суб'єкту господарювання не вистачає вірно визначених переваг індивіда, отримуваних у результаті легального функціонування, що співпадають з інтересами суспільства. Сумлінна сплата податків має сприйматися як критерій надійності суб'єктів господарювання економіки, справедливою платою за рівень добробуту в країні.

Висновки. Різноманіття тіньових схем, використовуваних економічними агентами, недосконалість механізму державного регулювання економіки, корупція та неефективність державних витрат спричинили сприйняття суспільством тіньової діяльності як об'єктивної норми, що обумовлює виживання в утвореному економічному середовищі.

Головними факторами інтенсифікації тіньової діяльності в Україні є економічна вигідність (обумовлена високим рівнем податкового навантаження, надмірною державною регуляцією), недовіра до державного апарату, низький рівень розвитку податкової етики та податкового менталітету.

На рівень законслухняності в процесі ведення економічної діяльності вирішальний вплив здійснює оцінка суб'єктом господарювання вигоди від функціонування в легальній економіці з позицій еквівалентності наданих державою благ та послуг. Якщо економічний суб'єкт визнає еквівалентним співвідношення «витрати, пов'язанні з легальним функціонуванням бізнесу – корисність отриманих натомість державних благ та послуг», він визнає необхідність бути законслухняним суб'єктом офіційної економіки.

Отже, зниження рівня тіньової економіки вимагає максимальної узгодженості інтересів держави й економічних агентів у процесі функціонування.

Література.

1. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 239 с.

2. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ: НІСД, 2006. 576 с.

3. Schneider F. Shadow Economies and Corruption All Over the World: What Do We Really Know? *Discussion paper series Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor*. Discussion Paper. Vol. 2315. September 2006. URL: <http://ftp.iza.org/dp2315.pdf> (дата звернення 31.01.2020).
4. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. E. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit, July 2010. 52 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf> (дата звернення 31.01.2020).
5. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? January 2018. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (дата звернення 31.01.2020).
6. Friedman E., Johnson S., Kaufmann D. and Zoido-Labton P. Dodging the grabbing hand: The determinants of unofficial activity in 69 countries. *Journal of Public Economics*. 2000. 76/4, pp.459-493.
7. Simon J., Kaufmann D. and Shleifer A. The Unofficial Economy in Transition. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1997. Vol. 2. Pp.159-239. URL: <https://scholar.harvard.edu/shleifer/publications/unofficial-economy-transition> (дата звернення 31.01.2020).
8. Simon J., Kaufmann D. and Zoido-Lobaton, P. Regulatory discretion and the unofficial economy. *The American Economic Review*. 1998. Vol. 88/2. Pp. 387-392. URL: <https://www.jstor.org/stable/116953?seq=1> (дата звернення 31.01.2020).
9. Simon J., Kaufmann D. and Zoido-Lobaton P. Corruption, public finances and the unofficial economy. The World Bank, discussion paper. Washington, D.C. 1998. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/219311468762600809/Corruption-public-finances-and-the-unofficial-economy> (дата звернення 31.01.2020).
10. Report for Selected Countries and Subjects. International Monetary Fund. The official site of International Monetary Fund. 2018. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=19&sy=1992&ey=2021&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=926&s=NGDP_RPCH%2CNGDP%2CNGDPD%2CPPPGDP&grp=0&a= (дата звернення 31.01.2020).
11. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення 31.01.2020).
12. Ціна держави: бюджет України. Проект «Роз'яснення виборцям вартості державних послуг». URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення 31.01.2020).
13. Крисоватий А.І., Томнюк Т.Л. Адміністрування податків в Україні: організація та напрями трансформації: монографія. Тернопіль: ВЦП «Економічна думка THEU», 2012. 212 с.
14. Transparency International Україна. URL: <https://ti-ukraine.org> (дата звернення 31.01.2020).
15. Звіт Рахункової палати за 2018 рік. URL: https://tp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2018/ZVIT_RP_2018.pdf (дата звернення 31.01.2020).
16. Brennan G., Buchanan J. M. Towards a tax constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics*. 1977. Vol. 8 (3). P. 255–273.
17. Taxation in 2018 Tax-to-GDP ratio up to 40.3% in EU A one-to-two ratio across Member States. *Eurostat Newsrelease*. 166/2019. 30 October 2019. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10190755/2-30102019-AP-EN.pdf/68739572-f06a-51e4-3a5b-86e660a23376> (дата звернення 31.01.2020).

References.

1. Mazur, I. (2006), *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka: monohrafiia* [Detinization of the Ukrainian Economy: Theory and Practice: Monograph.], VPTs «Kyiv's'kyj universytet», Kyiv, Ukraine.
2. Varnalij, Z. S. (2006), *Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii: monohrafiia* [The shadow economy: the essence, features and ways of legalization: a monograph], NISD, Kyiv, Ukraine.
3. Schneider, F. (2006), *Shadow Economies and Corruption All Over the World: What Do We Really Know?* Discussion paper series Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 2315, Bonn, Germany, [Online], available at: <http://ftp.iza.org/dp2315.pdf> (Accessed 31 January 2020).
4. Schneider, F. Buehn, A and Montenegro, C. E. (2010), *Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*. The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit, [Online], available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf> (Accessed 31 January 2020).
5. Medina, L. Schneider, F. (2018), *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* International Monetary Fund, [Online], available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (Accessed 31 January 2020).
6. Friedman, E. Johnson, S. Kaufmann, D. and Zoido-Labton, P. (2000), “Dodging the grabbing hand: The determinants of unofficial activity in 69 countries”. *Journal of Public Economics*, vol. 76/4, pp.459-493.

7. Simon, J. Kaufmann, D. and Shleifer, A. (1997), "The Unofficial Economy in Transition", *Brookings Papers on Economic Activity*, [Online], vol. 2, pp.159-239, available at: <https://scholar.harvard.edu/shleifer/publications/unofficial-economy-transition> (Accessed 31 January 2020).
8. Simon, J. Kaufmann, D. and Zoido-Lobaton, P. (1998), "Regulatory discretion and the unofficial economy", *The American Economic Review*, [Online], vol.88/ 2, pp. 387-392, available at: <https://www.jstor.org/stable/116953?seq=1> (Accessed 31 January 2020).
9. Simon, J. Kaufmann, D. and Zoido-Lobaton, P. (1998b), *Corruption, public finances and the unofficial economy*, The World Bank, discussion paper, Washington, D.C., USA, [Online], available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/219311468762600809/Corruption-public-finances-and-the-unofficial-economy> (Accessed 31 January 2020).
10. The official site of International Monetary Fund (2018), "Report for Selected Countries and Subjects", [Online], available at: https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=77&pr.y=19&sy=1992&ey=2021&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=926&s=NGDP_RPCH%2CNGDP%2CNGDPD%2CPPPGDP&grp=0&a= (Accessed 31 January 2020).
11. The official site of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, [Online], available at: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (Accessed 31 January 2020).
12. State price: the budget of Ukraine. Project "Clarification of the value of public services to voters", [Online], available at: <http://cost.ua/budget/revenue/> (Accessed 31 January 2020).
13. Krysovatyj, A. and Tomniuk, T. (2012), *Administruvannia podatkov v Ukraini: orhanizatsiia ta napriamy transformatsii: monohrafiia* [Tax administration in Ukraine: organization and directions of transformation: monograph,], VTsP «Ekonomichna dumka TNEU», Ternopil', Ukraine.
14. Transparency International Ukraine, [Online], available at: <https://ti-ukraine.org>
15. The official site of Accounting Chamber (2019), "Accounting Chamber report for 2018", [Online], available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2018/ZVIT_RP_2018.pdf (Accessed 31 January 2020).
16. Brennan, G. and Buchanan, J. M. (1977), "Towards a tax constitution for Leviathan", *Journal of Public Economics*, vol. 8 (3), pp. 255–273.
17. The official site of Eurostat (2019), "Taxation in 2018 Tax-to-GDP ratio up to 40.3% in EU A one-to-two ratio across Member States", Newsrelease, [Online], vol.166/2019, available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10190755/2-30102019-AP-EN.pdf/68739572-f06a-51e4-3a5b-86e660a23376> (Accessed 31 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 04.02.2020 р.